

4. *Козаков В. А.* Психологія діяльності та навчальний менеджмент : підручник: у 2-х ч. — Ч. I. Психологія суб'єкта діяльності. — К. : КНЕУ, 2000. — 243 с.
5. Краткий психологический словарь / сост. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — М. : Политиздат, 1985. — 431 с.
6. *Кутішенко В. П.* Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навч. посіб. — К. : Центр навчальної літератури, 2005. — 128 с.
7. *Подоляк Л. Г., Главник О. П.* Основи педагогічної психології (психологія виховання): навч. посіб. — К. : Главник, 2006. — 112 с. — (Серія «Психологічний інструментарій»).
8. *Помиткін Е. О.* Психологія духовного розвитку особистості : монографія. — К. : Наш час, 2005. — 280 с.
9. Психологія особистості: словник-довідник / за ред. П. П. Горностаєва, Т. М. Титаренко. — К. : Рута, 2001. — 320 с.
10. Священник Алексей Мороз, В. С. Безрукова. Образ русской школы. — СПб. : Сатис, 2002. — 160 с.
11. Современная западная социология : словарь. — М. : Политиздат, 1990. — 432 с.
12. Философский словарь (под ред. И. Т. Фролова. — Изд. 5-е. — М. : Политиздат, 1987. — 590 с.
13. *Чеховских М. И.* Психология : учеб. пособие. — М. : Новое знание, 2003. — 380 с.
14. *Parsons T.* The Social System. Toronto; Ontario, 1966. — 385 s.

УДК 371.044.4

Л. М. Потапук,
кандидат педагогічних наук, доцент

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ РОЗГОРТАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті розглядається проблема розвитку духовності особистості, здійснено аналіз різноманітних підходів до поняття «духовність», аналізується значення катарсису у прогресі духовної культури, акцентується увага на поняттях національної самосвідомості та національної культури, визначено основні закономірності розвитку національної культури.

Ключові слова: духовність, національна культура, національні цінності, національні традиції, національна самосвідомість.

Постановка проблеми. Пріоритетними для вирішення на сучасному етапі розвитку України є проблеми долучення молоді до загальнолюдських цінностей, формування духовної культури, відповідальності перед суспільством і державою. Це пов'язано з недостатнім сімейним вихованням, постійним негативним впливом зовнішніх факторів, запозиченням іноземних молодіжних ідеалів, що вступають у суперечність із збереженими в народних традиціях українців. Перед викладачами вищої школи постали глобальні проблеми дисципліни, невихованості у ставленні до ровесників, небажання вчитися, відсутності пізнавального інтересу. Звісно, не можна поширювати ці ознаки на всіх студентів, але ситуація набула загрозливого характеру.

Зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі аналогічні проблеми обговорюються під час проведення «круглих столів», диспутів, конференцій. Окремі проблеми такого спрямування знайшли своє відображення у публікаціях І. Д. Бега, О. І. Вишневецького, І. В. Мартинюка, О. В. Сухомлинської, М. Г. Стельмаховича, Д. О. Тхоржевського та інших науковців.

Як бачимо, проблема формування духовної культури в сучасному суспільстві та альтернативні шляхи її впровадження належать до актуальних проблем сучасної науки. Важливість зумовлена тісним зв'язком їх з окремими науками та дискусійними питаннями різних напрямів наукових досліджень. Отож, не лише філософські, а й психолого-педагогічні дисципліни, науки гуманітарного циклу порушують аналогічні питання і намагаються запропонувати можливі шляхи їх вирішення.

Мета дослідження — здійснення аналізу понять «духовність», «національна самосвідомість», «національна культура»; визначення основних закономірностей формування та розвитку національної культури.

Проблему духовності особистості найбільш чітко викладено у працях В. О. Сухомлинського «Як виховати справжню людину», «Народження громадянина», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Духовний світ школяра», в яких педагог намагався розв'язати взаємозалежність систем «людина і світ», людина і природа», «людина і суспільство». Його твори об'єднує віра в людські цінності, талановитість і самотність громадян. Педагог вважав, що всі аспекти морального, трудового, розумового, естетичного, фізичного виховання становлять нерозривну єдність духовного світу людини. Упущення хоча б в одній зі сфер негативно

позначається на цілісності формування духовності особистості.

В. О. Сухомлинський у поняття «духовність» вкладав своє бачення, яке, з одного боку, відрізняється від суто релігійного, але, з іншого боку, не зовсім збігається із сучасним науковим трактуванням. Педагог уникав вживання самого терміна «духовність», а натомість широко застосовував педагогічні похідні цього поняття «сфера духовного життя людини як розвиток, формування й задоволення її моральних, інтелектуальних і естетичних запитів та інтересів у процесі активної діяльності» [5, 212], «духовне багатство учня», «духовний світ школяра».

Базовою категорією для аналізу суто людських явищ, властивостей людини, явищ духовних К. Д. Ушинський вважав поняття «самосвідомість», яка є відмінною ознакою «духовних явищ», «джерелом розуму», спільним коренем усіх духовних суто людських явищ.

Український філософ Г. Сковорода стверджував, що духовну людину творить шлях добра, через пізнання, усвідомлення та розуміння своєї істинної духовності, природи, свого призначення у світі. На його думку, людина народжується двічі: фізично й духовно. Біля духовної колиски стоїть духовний наставник — учитель, який стає дитині другим батьком, матір'ю; прищеплює її душі високі моральні якості — віри, надії, любові, мудрості, справедливості, терпіння, стриманості. Учитель повинен бути духовно розвиненою особистістю, високо цінувати людську особистість як у собі самому, так і в інших; поважати людей за їхні духовні якості й суворо стримуватися від прояву будь-якої несправедливості до ближнього. Доброта, милосердя, безперервна педагогічна праця допоможуть наставнику побороти всі низькі інстинкти, непримиренність, гордощі, лінощі та виховати в дітях найшляхетніші людські почуття, духовну особистість. Тільки педагог, сповнений любов'ю, творчістю, пошуком, духовним розвитком, є тим позитивним фактором, тим джерелом енергії, що формує духовність дитини.

На думку багатьох учених, людину духовну створила саме катарсична діяльність. Вона сформувала її як вершину біосоціальної еволюції, як культурно-історичну домінанту. Історія людської культури — це неухильне вдосконалення і збагачення катарсичної діяльності: від її психофізіологічного до власне духовного рівня, від насолоди біологічним благополуччям і комфортом до задоволеності результатами праці, соціальної комунікації, творчості в мистецтві. Основою духовного катарсису є «сходження» суб'єкта до

особливо значущих загальнолюдських цінностей та ідеалів, оскільки «катарсис — це цілісний, насичений, динамічний стан особистості, що виражає вищий ступінь її духовної організації і виникає в результаті очищення, ускладнення й піднесення її цінностей та ідеалів до рівня соціально значущих, національних, загальнолюдських» [1, 128].

Виховання, катарсис і загальнолюдські цінності входять в єдину духовно-практичну систему, в якій мета, засіб і результат максимально зближуються. Через катарсис соціальні суб'єкти засвоюють загальнолюдський ціннісний досвід, а завдяки останньому здатні пережити духовне очищення, пройти через духовні ускладнення та досягти духовного піднесення.

Катарсис містить емоційні, інтелектуальні, моральні, естетичні складові, тому цілком закономірна й зрозуміла його здатність впливати на цілісний світ людської особистості. Саме через катарсичні стани задовольняється потреба людини в її «ціннісному насиченні». Катарсичний зміст у прогресі духовної культури полягає в розвитку творчої діяльності суспільства, збагаченні її новими гуманістичними ідеями, сприянні глибокому пізнанню світу і його позитивному перетворенню з метою створення найсприятливіших умов для розширення свободи людини, її гармонійного розвитку.

Загальнолюдські цінності є історично сформованою системою узагальнених оцінних уявлень і ставлень людей до найважливіших умов їхнього буття, забезпечуючи їхнє збереження і прогресивний розвиток як представників біологічного виду й розумних соціальних істот. Природа загальнолюдських цінностей є такою, що вони одночасно виступають і на рівні «основних умов життя», і на рівні «основних прав людини», органічно поєднуючи їх. Перші виражають об'єктивну, другі — суб'єктивну сторони цінностей.

Зазначимо, що умови збереження та розвитку людського роду не прямо, а опосередковано входять до складу духовної культури, проявляючись у суспільній свідомості як основні права людини. Саме через систему прав умови життя людей стають для них головними духовними цінностями.

Слід також зазначити, що кожен народ упродовж своєї історії виробляє свою систему цінностей, яка віддзеркалює його характер, соціально-економічний стан, політичний устрій. Радикальні зміни в житті народу завжди супроводяться їх переоцінкою, що веде до зміни світогляду. Водночас цінності кожного народу мають свої

пріоритети, особливо коли йдеться про національні цінності, на яких позначаються особливості культури різних суспільств.

Зокрема, національна самосвідомість трактується як відчуття людиною гордості за належність до своєї нації, вміння мислити на основі образів національної культури, сприйняття оточуючого світу крізь призму національних інтересів, спрямованість своїх дій і вчинків відповідно до національних інтересів. Духовними основами національної самосвідомості є власна культурна спадщина кожної нації як корінь її подальшого розвитку; духовні цінності народів світу як джерело збагачення перших; культурний обмін між націями і народностями як фактор формування та розвитку національних культур; задоволення культурних духовних запитів націй і народностей; ідеологія національного визволення як ідейна основа формування світогляду нації. Кожна нація прагне до самозбереження, що є результатом зростання національної самосвідомості. Допоки існує нація, тенденція росту національної самосвідомості має стійкий характер.

Потрібно констатувати, що формування національної самосвідомості здійснюється під впливом широкого спектра об'єктивних і суб'єктивних факторів і передбачає засвоєння молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей, прихильність до розбудови національної державності, патріотизм; усвідомлення причетності до національно-визвольної боротьби, свого місця і ролі в ній.

Зважаючи на те, що національна самосвідомість нерозривно пов'язана з національною культурою як основною ознакою нації, можна стверджувати, що національна культура — це форма вираження самобутності національного ладу, світовідчуття, своєрідності моральних ідеалів, традицій і звичаїв, художнього бачення й вираження світу загалом, що характеризує всі духовні цінності, властиві кожній нації.

Що стосується невичерпного потенціалу народної культури, то він по-перше, включає в себе, усю сукупність знань, умінь, соціального досвіду, втіленого в результатах матеріальної і духовної діяльності людей; а по-друге, цей духовний потенціал має в собі й в історичній пам'яті усвідомлення інтересів і цілей народу.

Водночас зазначимо, що духовна спадщина народів не є застиглою й обмеженою. Зростання її ролі в діяльності народу відбувається не тільки як внаслідок природного процесу зростання соціальних

причин, що зумовлюють прискорення темпів суспільного прогресу. Ці процеси взаємозалежні: чим більша їх діяльність у цьому напрямі, тим більшого значення для них набуває культурна спадщина. І навпаки, активне освоєння культурної спадщини робить культурну творчість народних мас більш безпосередньою за характером, більш масштабною за обсягом і більш вагомою за значенням.

Необхідно також урахувати і той факт, що культурна спадщина народу включає в себе національні традиції — історично сформовані, відносно стійкі, повторювані соціальні явища, які виникають у сферах національного життя, властиві національним особливостям, ментальності, психології тієї чи іншої нації. На основі національних традицій і звичаїв відбувається формування особистісних якостей людини з раннього віку. Засвоєння цих традицій має світоглядний характер, через них формуються потреби, моральні ідеали, переконання, бачення світу, які виступають найголовнішими компонентами світогляду. Стійка орієнтація цих компонентів як на сенс життя сприяє збереженню не лише фізичного, а й психічного здоров'я, допомагає вичерпувати нові резерви для продовження тривалості життя. Водночас на основі традицій індивід дістає перші уроки моральності, взірці поведінки в родині та суспільстві, виробляє певні манери своєї поведінки.

Однією із закономірностей формування та розвитку національної культури є їх взаємовплив, взаємозбагачення. У процесі взаємозбагачення кожна культура розвивається і підноситься на новий рівень розвитку. Високий рівень культури забезпечується рівновагою між духовними та матеріальними цінностями. Під взаємовпливом у розвитку національних культур розуміється процес, що йде не тільки в прямому, але й зворотному напрямках, а також з декількома національними культурами одночасно.

Об'єктивними закономірностями розвитку національних культур, взаємовпливу і взаємозбагачення є тенденції їх інтернаціоналізації. Інтернаціоналізація формується на основі національного. Тільки через його накопичений досвід чи ігнорування невизнанням цього процесу стають реальними національна відчуженість, ізоляваність, тенденції до соціально-політичної й духовної відособленості. Інтернаціоналізація формується на основі синтезу нових процесів і явищ, що відповідають потребам розвитку націй і народностей. У свою чергу, зростання національної самосвідомості сприяє зростанню духовних потреб. Зростання потреб у духовних цінностях сприяє збагаченню і відтворенню культури загалом і в ок-

ремішності, оскільки «духовні цінності, виступаючи предметом споживання, не зникають у процесі задоволення духовних потреб, а перетворюються на багатство духовного світу людини» [6, 157]. Таким чином, зростання духовних запитів є об'єктивною закономірністю розвитку суспільства, результатом його матеріального, духовного й інтелектуального прогресу.

Важливими рисами культури постають світський характер захисних і охоронних функцій, наявність національної емоційності. Взаємозв'язок і взаємозалежність національної культури, національної самосвідомості та національних почуттів є основним чинником збереження та розвитку націй.

Висновки. Наведена коротка загальна характеристика процесу теоретичного обґрунтування проблеми розвитку духовної культури особистості дає нам згоду зробити висновок, що роль національної культури як першоджерела формування та розвитку національної самосвідомості, а також важливого фактора зближення націй і народностей виходить із наявності бази для забезпечення зростаючих духовних потреб; наявності стимулів і механізмів забезпечення стійкого характеру нації, її свідомості та діяльності порівняно з іншими сферами суспільства; наявності спонукальних якостей, захисних і охоронних функцій.

Виходячи із ситуації розвитку національної самосвідомості, доцільно створити належні умови для справжньої демократизації процесу національного розвитку і національної самосвідомості, умови для взаємного обміну матеріальними та духовними цінностями на основі взаємної зацікавленості народів України, розширення форм і методів пропаганди духовних цінностей усіх народів.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглядуваної проблеми. Перспективи подальших напрацювань ми вбачаємо в необхідності докладнішого вивчення проблеми формування світоглядних засад, утвердження українського виховного ідеалу, можливості творчого використання прогресивних ідей минулого на сучасному етапі тощо.

В статье рассматривается проблема развития духовности личности, осуществлен анализ разнообразных подходов к понятию «духовность», анализируется значение катарсиса в прогрессе духовной культуры, акцентируется внимание на понятиях национального самосознания и национальной культуры, определены основные закономерности развития национальной культуры.

Ключевые слова: духовность, национальная культура, национальные ценности, национальные традиции, национальное самосознание.

The problem of development of spirituality of personality is examined in the article, the analysis of the various going is carried out near a concept «spirituality», in particular the value of catharsis is analysed in progress of spiritual culture, attention is accented on the взаєморозуміння concepts of national consciousness and national culture, basic conformities to the law of forming and development of national culture are certain.

Key words: spirituality, national culture, national values, national traditions, national consciousness.

Література

1. Карпенко И. М. Катарсическая теория формирования духовной культуры учащейся молодежи // Динамизм социальных процессов в постсоветском пространстве: материалы метод. семинара. — Вып. 1. — Луганск; Женева, 2000.
2. Мартинюк І. В. Національне виховання: Теорія і методологія : метод. посібник. — К. : ІСДО, 1995. — 160 с.
3. Мулярчук Є. Християнська моральність і сучасна політика // Людина і світ. — 2000. — № 10. — С. 2–7.
4. Сковорода Г. Пізнай в собі людину. — Львів : Світ, 1995.
5. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра : вибрані твори у 5 т. — Т. 1. — К., 1976.
6. Уледов А. К. Духовная жизнь общества: проблемы методологии исследования. — М. : Мысль, 1980. — 271 с.

УДК 111:168.22:378.147

Т. О. Верещагіна,
аспірантка

РЕЦЕПЦІЯ ФІЛОСОФІЇ В. ФОН ГУМБОЛЬДТА В ТЕОРІЇ МІЖКУЛЬТУРНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглянуто наукові погляди В. Гумбольдта на взаємозв'язок мови та культури, які стали поштовхом для подальших досліджень у сфері педагогіки та міжкультурної комунікації, досліджено продовження його наукових пошуків у роботах вчених ХХІ ст.